

JOUNI JÄRVINEN

Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tšekkoslovakiassa

Charta 77 oli merkittävä oppositioliike Tšekkoslovakiassa 1970- ja 1980-luvulla. Vaikka liike mainitaan lähes kaikissa itäisen Keski-Euroopan lähihistoriaa käsittelevissä teoksissa ja nimi on kaikille aihepiiristä kiinnostuneille tuttu, sen toiminta ja tavoitteet eivät ole yhtä laajalti tunnettuja. MA Jouni Järvinen tarkastelee liikkeen syntyyn johtanutta kehitystä, toimintaa ja sen muuttumista.

■ Tšekkoslovakian vuoden 1968 ns. Prahan kevättä seuranneen miehityksen jälkeen maan kommunistinen johto kiristi otettaan yhteiskunnassa. Puolueen näkökulmasta yhteiskunnallinen tilanne normalisoitui. Sosialistisessa järjestelmässä normaali käsitettiin tilana, jossa kommunistisen puolueen johtava asema oli vakaa, ja puolueen keskeiset hallintoelimet pystyivät valvomaan yhteiskunnan toimintaa sen kaikilla tasoilla. Tilanne muuttui epänormaalksi, jos kommunistisen puolueen jäsenet tai puolueen hallinnassa olevat yhteiskunnan organisaatiot osoittivat toimissaan liiallista autonomiaa tai jos yhteiskunnassa kehittyi puolueesta riippumattomia ja sen laittomiksi tulkittavia organisaatioita tai liikkeitä. Normalisointi voidaan lyhyesti määrittää kommunistisen puolueen kontrollin palauttamiseksi sekä sosio-poliittisessa että taloudellisessa järjestelmässä.¹

Prahan kevään aikaisten yhteiskunnallisten uudistusten katsottiin heikentäneen puolueen johtavaa asemaa, mikä tulkittiin ulkoisen ja sisäisen järjestyksen häiriintymiseksi. Yhteiskunnallisten reformien voidaan katsoa olleen sosialistiselle yhteiskuntajärjestykselle vaarallisia poikkeustiloja, joihin kyseisen maan kommunistinen joh-

to tai sosialistinen yhteisö laajemminkin reagoi. Poikkeustilojen välttämiseksi reformipyrkimykset pyrittiin estämään jo alkuvaiheessa.²

Normalisointi ja oppositio

Vaikka Tšekkoslovakian yhteiskunnan normalisoinnin voidaan katsoa alkaneen jo heti miehityksen jälkeen, Gustáv Husákin valinta Alexandr Dubčekin seuraajaksi Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen (*Komunistická Strana Československa, KSČ*) johtoon huhtikuussa 1969 aloitti siinä uuden, huomattavasti intensiivisemmän vaiheen. Husákin hallinnon ensimmäisiä tehtäviä olivat puolueen sisäisen yhtenäisyyden vahvistaminen ja yhteiskunnan instituutioiden palauttaminen puolueen hallintaan.

Puolueen sisäiset puhdistukset alkoivat vuoden 1970 alussa. Menetelmänä käytettiin jäsenkirjan vaihtamista.³ Tämän mahdollisti jäsenten laajamittaiset haastattelut, joiden avulla normalisointipolitiikan potentiaaliset vastustajat identifioitiin.⁴ Kuulusteluisia arvioitiin jäsenten toimintaa erityisesti Prahan kevään aikana ja heidän suhtautumistaan miehitykseen, Moskovan protokollaan ja KSČ:n uuteen poliittiseen linjaan.⁵

Puolueen jäsenmäärä väheni lähes puolella miljoonalla (28 %).⁶ Puhdistukset puolueen sisällä saatettiin virallisesti päätökseen keskuskomitean täysistunnossa joulukuussa 1970, vaikka käytännössä ne jatkuivat vielä seuraavan vuoden aikana. Puolueen puhdistaminen oli kuitenkin KSČ:n normalisointipolitiikan tavoitteiden toteuttamisen kannalta elintärkeää, sillä ”ilman puhdistuksia ei olisi ollut mahdollista ’normalisoida’ KSČ:tä ja ilman ’normalisoitua’ kommunistista puoluetta ei olisi ollut mahdollista ’normalisoida’ yhteiskuntaa.”⁷

Toisessa vaiheessa keskityttiin puolueen ulkopuolisten potentiaalisten oppositiovoimien eliminoimiseen. Tavoitteena oli ns. yhteiskuntasopimus, kansalaisten ja valtion välinen sanaton sopimus. Se oli itse asiassa käyttäytymismalli, jonka mukaan ”sopimusta” kunnioittavat kansalaiset toimivat. Yhteiskuntasopimus perustuu olettamukseen, että neuvostomallisessa yhteiskunta-

järjestelmässä kansalaiset asettavat henkilökohtaiset tavoitteensa yhteiskunnallisten (yhteisten) tavoitteiden edelle ja ”vaihtavat” kansalaisoikeutensa materiaaliseen hyvinvointiin, turvattuun työpaikkaan ja sosiaalisiin etuihin.⁸ Vaikka yhteiskuntasopimus oli teoreettisena käsitteenä hyvin kärsitty ja sen toteutuminen käytännössä oli vain osittaista, oli taloudellisen tilanteen tasapainottamisella yhteiskunnallisten kriisien jälkeen suuri merkitys uuden hallinnon valta-aseman lujittumisen ja mahdollisen opposition demobilisoitumisen kannalta.⁹

Valtion oppositioryhmiä vastaan kohdistamat repressiiviset toimenpiteet kulminoituivat marraskuussa 1971 käynnistettyyn operaatio *Oppositioon*. Sen tavoitteena oli puolueen ulkopuolisen opposition toiminnan tukahduttaminen kotimaassa ja oppositio toimijoiden kontaktien katkaiseminen maanpakoon lähteneisiin poliittisesti aktiivisiin kansalaisiin. Muutamia viikkoja kestäneen pidätysten sarjan jälkeen vangittuna oli noin 400 kansalaista. Vapaana olevat oppositioryhmien edustajat olivat valtion turvallisuuselinten tarkkailun alaisena, ja jotkut heistä joutuivat todistamaan vangittuina olleita henkilöitä vastaan.¹⁰

Organisoitu oppositio toiminta tyrehtyi käytännöllisesti katsoen täydellisesti. Dokumentoitua tietoa vuosien 1972–77 välisenä aikana mahdollisesti toimineista oppositioryhmistä ei ole olemassa. Jos organisoituja ryhmiä kuitenkin oli olemassa, ne olivat hyvin pieniä ja niiden toiminta maanalaista.¹¹ Tänä aikana muovautuivat kuitenkin uudet tavoitteet ja toimintamallit. Keskeiseen rooliin nousi älymystö, jonka edustajat täyttivät vangitsemisien seurauksena syntyneen tyhjiön. Suuri osa älymystön edustajista ei ollut koskaan kuulunut kommunistiseen puolueeseen eikä heillä useimmiten ollut minkäänlaista poliittista taustaa, mikä vaikutti heidän tapaansa osallistua yhteiskunnalliseen elämään. Keskeiseksi toimintatavaksi muodostui pyrkimys luoda keskustelua vallanpitäjien kanssa.¹² Perinteissä mielessä ymmärretty poliittinen oppositio toiminta muuttui luonteeltaan ei-poliittiseksi toisinajatteluksi.

Ihmis- ja kansalaisoikeuksien puolesta

Vangitsemiset yleistyivät 1970-luvulla. Tämä lisäsi opposition toimintaa, mikä ilmeni varsinkin Helsingissä 1975 pidetyn Euroopan turvallisuus ja yhteistyökonferenssin (Etyk) jälkeen. Päätösasiakirjan ns. kolmas kori sisälsi kansalais- ja ihmisoikeudet, jotka saivat suurta kansainvälistä huomiota. Lisäksi alkuvuodesta 1976 Tšekkoslovakiassa astuivat voimaan YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia sekä taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia koskevat sopimukset.

Lopullinen sysäys Charta 77 -julistukseen tapahtui sen jälkeen, kun The Plastic People of the Universe ja DG-307 -rockyhtyeiden muusikot pidätettiin. Maassa oli underground eli epävirallinen, kielletty ja *de facto*

1. Vlad Sobell (1988) 'Czechoslovakia: The Legacy of Normalization', *East European Politics and Societies* 2, 36–39.

2. Milan Simecka (1984) *Restoration of Order: The Normalization in Czechoslovakia 1969–1976*, Bratislava, 75.

3. Jäsenkirjojen vaihtamisessa ei sinänsä ollut mitään erikoista. Puolueen jäsenkirjat myönnettiin tietylle aikavälille, jonka jälkeen ne vaihdettiin yleisessä vaihtotilaisuudessa uusiin. Tšekkoslovakiassa kommunistien valtaannousun (1948) jälkeen KSČ:n jäsenkirjoja oli vaihdettu aiemmin kolme kertaa, vuosina 1950, 1955 ja 1960.

4. Milan Otáhal (1994) *Opozice, moc, společnost 1969–1989 – Příspěvek k dějinám "normalizace"*, Praha, 19.

5. Jirí Maňák (1997) *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny* 28, Praha, 41.

6. Josef Belda (1993) 'Konečná fáze likvidace obrodného procesu', teoksessa Vojtěch Mencl (toim.) *Československo roku 1968 – 2. díl: počátky normalizace*, Praha: Parta & Ústav mezinárodních vztahů, 41.

7. Maňák (1997) 80–83. Vladimíra Hradecká & František Koudelka (1998) *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*, 31, Praha, 42.

8. Vladimír V Kusin (1978) *From Dubček to Charter 77 – A study of normalisation in Czechoslovakia 1968–1978*, Edinburgh: Q Press, 114.

9. Grzegorz Ekiert (1996) *The state against society: Political crises and their aftermath in East Central Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 24.

10. Jaroslav Cuhra (1997) *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*. 29, Praha, 59–63.

11. Otáhal (1994) 33. Otáhal vahvasti kirjoittajalle keväällä 2001, ettei vuosien 1972–77 välillä organisoidusta oppositio toiminnasta ole uutta tietoa.

12. Milan Otáhal (1993) 'První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–72)', teoksessa Milan Otáhal (toim.) *Dvě desetiletí před listopadem 89. Sborník*. Praha: USD AV ČR, 33.

laiton musiikin alakulttuuri.¹³ Varsinainen konflikti undergroundin ja hallinnon välille puhkesi maaliskuussa 1974, kun poliisi kohteli väkivaltaisesti nuorta rockyleisöä České Budějovicessä – tapahtuma tunnetaan nimellä *Budějovický masakr* eli Budejovicen verilöyly. Muutamaa kuukautta myöhemmin The Plastic People of the Universen johtohahmo, taidehistorioitsija Ivan Martin ”Magor” Jirous kirjoitti raportin kolmannesta tšekkiläisestä musiikin heräämisestä (*Zpráva o třetím českém hudebním obrození*), jota voidaan pitää tšekkiläisen undergroundin manifestina. Jirousin määritelmän mukaan underground ei ollut sidottu tiettyyn taiteen suuntaukseen tai tyyliin, vaan underground muodostuu ympäröivään maailmaan kriittisesti suhtautuvista intellektuelleista ja taiteilijoista, jotka ymmärtävät ettei lain asettamissa puitteissa ollut mahdollista muuttaa mitään. Undergroundin tavoitteena oli luoda ”toinen kulttuuri”, joka olisi täysin riippumaton virallisista kommunikaatiokanavista ja yhteiskunnallisesta arvostuksesta ja arvohierarkioista.¹⁴

Kommunistisen puolueen näkökulmasta vastatoimenpiteet virallisesta yhteiskunnasta irtisanoutuneita muusikoita ja heidän kannattajiansa vastaan olivat loogisia. Sopiva tilaisuus puuttua virallisen kulttuurin ja lakien ulkopuolella toimivan undergroundin toimintaan tarjoutui, kun Bojanovicessä järjestettiin helmikuussa 1976 musiikkifestivaalit. Poliisi pidatti The Plastic People of the Universen ja DG-307 -yhtyeen jäseniä ja useita heidän kannattajiaan maaliskuussa ja syytti heitä huliganismista. Havelin mukaan kyseessä oli ”totalitaristisen järjestelmän hyökkäys itse elämää, ihmisen vapautta ja loukkaamattomuutta vastaan.”¹⁵ Hän piti muusikoiden pidätyksiä ja syytteitä 1970-luvun alun poliittisia oikeudenkäyntejä vakavampana asiana, koska nyt pidätetyt eivät edes edustaneet mitään vaihtoehtoista, kilpailevaa poliittista kantaa.¹⁶

Havelin johdolla monet toisinajattelijat päättivät asettua puolustamaan muusikoita laatimalla protestikirjeitä ja vetoamuksia.¹⁷ Myös eräät normalisointipoliitikkaan pettyneet kommunistit reagoivat tapaukseen.

Prahan kevään aikana Dubčekia tukenut keskuskomitean jäsen Zdeněk Mlynář kirjoitti KSČ:n keskuskomitealle ja parlamentille avoimen kirjeen, jossa hän syytti valtion korkeinta johtoa lakien väärinkäytöstä ja vaati oikeusprosessia pysäytettäväksi.¹⁸

Hallinto yllättyi undergroundin synnyttämästä suuresta julkisuudesta ja pyrki aluksi vaimentamaan kohua vastapropagandalla, jonka vaikutus kuitenkin jäi vähäiseksi. Viranomaiset joutuivat taipumaan yllättäen julkisen painostuksen edessä. Vain neljä, alun perin neljästätoista syytetystä tuomittiin.

Charta 77

Oikeusprosessi yhdisti opposition toimijat. Joulukuun 1976 neuvotteluissa päätettiin, että kaavailtu yhteinen julistus nojautuisi kansalais- ja ihmisoikeuksiin. Toiminta päätettiin aloittaa organisatorisesti kevyenä ja epämuodollisena kolmen puheenjohtajan edustamana kansalaisaloitteena.¹⁹ Ensimmäisiksi puheenjohtajiksi valittiin näytelmäkirjailija Václav Havel, filosofi Jan Patočka ja vuonna 1968 ulkoministerinä toiminut kommunistipoliitikko Jiří Hájek.

Tammikuun 1. päivänä 1977 päivätyssä Charta 77 -julistuksessa nostettiin esiin useita kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevia osa-alueita, joissa Tšekkoslovakian hallinto oli toiminut Helsingin päätösasiankirjan tai YK:n sopimusten vastaisesti.²⁰ Kansalais- ja ihmisoikeusrikkomusten lisäksi julistuksessa käsiteltiin lyhyesti myös kansalaisoikeuksien rikkomusten suhdetta valtion johdon vallankäytön ja lakien tulkinnan mielivaltaisuuteen.²¹

Vaikka Charta 77:ssä otettiin vahvasti kantaa Tšekkoslovakian hallinnon toimintaan kansalais- ja ihmisoikeussopimuksiin perustuvien sitoumusten kautta, haluttiin korostaa, että Charta 77 ei ollut poliittisen oppositioliikkeen perusta vaan kansalaisaloite. Julkilausuman takana oli joukko kansalaisia, ”joita yhdisti halu yksityisesti ja yhteisesti ponnistella kansalais- ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen puolesta meidän maassamme sekä myös muualla maailmassa.” Julistuksen tavoitteena ei ollut toimia

poliittisena ohjelmana tai esittää konkreettisia ehdotuksia laajojen yhteiskunnallisten uudistusten aikaansaamiseksi vaan herättää yhteiskunnallinen keskustelua.²²

Charta 77:n allekirjoittajat edustivatkin erilaisia maailmankatsomuksia, ideologioita suuntauksia, sosiaalisia luokkia, ammatteja ja ikäryhmiä. Allekirjoittajien heterogeenisuus johtui suurelta osin siitä, että Charta 77:n katsottiin luonteeltaan olevan ei-poliittinen kansalaisaloite. Julistuksessa mainitut kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat arvot muodostivat kokonaisuuden, jonka kaikki oppositiotoimijat, aatteellisista suuntauksista huolimatta, saattoivat hyväksyä ja tuntea tukemisen arvoiseksi. Tämä edesauttoi myös kommunistien osallistumista Charta 77:n toimintaan.²³

Toinen syy, miksi normalisointipoliitikkaa vastustaneet kommunistit ryhtyivät yhteistyöhön lähinnä älymystöä edustavien toisinajattelijoiden kanssa, juontaa juurensa 1970-luvun alkuun. Miehityksen jälkeen syntyneet vasemmistolaiset oppositioryhmät eivät olleet kyenneet muodostamaan yhteistä liikettä, joka olisi yhdistänyt pienet ja toisistaan erillään olevat ryhmät. On todennäköistä, että useat vasemmistolaiset oppositioedustajat odottivat, että Berliinissä kesällä 1976 järjestetyssä Euroopan kommunistipuolueiden kokouksessa esitettäisiin Tšekkoslovakian normalisointipoliitikkaa koskevia kriittisiä argumentteja, mikä olisi saatanut mahdollistaa poliittisen oppositiotoiminnan uudelleen aktivoitumisen.

Tätä näkökulmaa tukee Mlynářin *Listysä* julkaisema artikkeli, jossa hän kysyi, olisiko Euroopan sosialistinen liike todellisuudessa halukas suojelemaan niitä päämääriä, jotka oli ilmaistu Helsingissä. Jos vastaus oli myönteinen, ”se ei voi välttää tukemasta poliittisen demokratian palauttamista Tšekkoslovakiassa.”²⁴ Yhdessäkin Berliinin kokouksen puheenvuorossa ei kuitenkaan puututtu Tšekkoslovakian miehityksen jälkeiseen poliittiseen kehitykseen. On siis oletettavaa, että kansainvälisen sosialistisen liikkeen normalisointipoliitikkalle osoittama hiljainen hyväksyntä edesauttoi sitä, että kommunistit osallistuivat alusta alkaen aktiivisesti Charta 77:n toimintaan.

Ei-poliittista politiikkaa

Charta 77 -liikettä ei yhteisestä julkilausumastaan huolimatta voi pitää sisäisesti yhtenäisenä.²⁵ Julkilausuma oli valmisteltu lyhyessä ajassa eikä tuolloin ollut keskitytty ratkaisemaan liikkeen toimintaa pidemmällä aikavälillä koskevia kysymyksiä.²⁶

Keskustelu toiminnan konkreettisista tavoitteista ja metodeista käynnistyi toden teolla kesällä 1977, melko pian Patočkan kuoleman (13.3.1977) jälkeen, ja jatkui käytännössä koko Charta 77:n toiminnan ajan. Intensiivisin vaihe päättyi kuitenkin loppukeväästä 1979, jolloin merkittävä osa aktiivisesti keskustelua eteenpäin vieneistä Charta 77:n allekirjoittajista vangittiin.

Alusta lähtien Charta 77:n toiminnan perustana oli laillisuusperiaatteen noudattaminen ja yksilöiden moraalisen valintojen ja arvojen kunnioittaminen. Allekirjoittaminen tulkittiin moraaliseksi kannanotoksi. Erityisesti Patočka korosti allekirjoittamiseen si-

13. Martin Machovec (2001) 'Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: Skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic people 1969–1989', teoksessa Josef Alan (toim.) *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 155.

14. Machovec (2001) 181.

15. Václav Havel (1990a) 'O počátcích Charty 77', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Praha: Rozmluvy, 52.

16. Václav Havel (1990b) *Dálkový výslech* (Rozhovor s Karlem Hvizd'álo), Praha, 113.

17. Havel (1990b) 113–115.

18. Hans Renner (1989) *A history of Czechoslovakia since 1945*, London: Routledge, 131.

19. Havel (1990b) 116–118.

20. Prohlášení Charty 77 (1990), 9–11.

21. Prohlášení Charty 77 (1990), 10–12.

22. Prohlášení Charty 77 (1990), 12.

23. Havel (1990a) 53.

24. Zdeněk Mlynář (1976) 'Otevřený dopis komunistům a socialistům Evropy', *Listy* 3/1976, 45.

25. Charta 77 ei yhdistänyt kaikkia oppositiotoimijoita. Jotkut jättivät Charta 77 allekirjoittamatta henkilökohtaisten erimielisyyksien tai mielipide-erojen vuoksi. Suuri osa Charta 77 ulkopuolelle jääneistä oli kristittyjä, jotka eivät halunneet osallistua kansalaisaloitteeseen, jossa oli mukana myös kommunisteja. Toiset taas pitivät Charta 77 elitistisenä ja eristyneenä. Charta 77 ulkopuolelle jääneet oppositiotoimijat eivät kuitenkaan järjestäytyneet. Ks. Adam Drda (1997) 'Ti, kteří nepodepsali (O lidech v opozici, ne-signatářích Charty 77)', *Revolver Revue*, 33/1997, 216–223.

26. Havel (1990b) 121–122.

sältyvää moraalista valintaa, sitoutumista perusihmisoikeuksiin niin poliittisessa kuin yksityiselämässäänkin. Patočkan mielestä Charta 77 ei itsessään pyrkinyt olemaan kuitenkaan yhteiskunnan ”moraalinen auktoriteetti”, vaan jokaisella oli vapaus valita ja toimia omantuntonsa mukaan.²⁷ Patočka korosti Charta 77:n sitoutumista Tšekkoslovakian lainsäädäntöön²⁸ ja ei-poliittista luonnetta.²⁹

Maltillisimpien allekirjoittajien käsityksen mukaan Charta 77:n piti tulevaisuudessaakin tukeutua julistuksessa määriteltyihin toimintaa ohjaaviin normeihin ja tapoihin sekä Patočkan korostamiin argumentteihin.³⁰ Monet kommunistit kuuluivat maltillisiin ja vastustivat jyrkästi kaikkia toimia, jotka voisivat lisätä Charta 77:n poliittista luonnetta. Avoin poliittisuus olisi varmasti vain lisännyt hallinnon allekirjoittajia vastaan suunnattujen repressiivisten toimenpiteiden intensiivisyyttä ja vaikeuttanut merkittävästi liikkeen toimintaa.³¹

Osa allekirjoittajista halusi Charta 77:n olevan avoimesti poliittinen oppositioliike, joka konfliktin uhallakin asettuisi vastustamaan vallassa olevaa hallintoa.³² Näiden ns. radikaalien, he olivat aktiivisesti osallistuneet oppositio toimintaan Prahan kevään jälkeen, mielestä liikkeen tuli laajentaa toimintaansa siten, että sen julkaisemissa dokumenteissa olisi käsitelty laajasti yhteiskunnallisia ongelmia ja poliittisia kysymyksiä. Radikaalit halusivat levittää tietoa Charta 77:n toiminnasta myös sen sitoutumattomille tukijoille.³³

1970-luvun alussa oppositio toimintaan aktiivisesti osallistunut Jiří Tesař oli vahvasti mukana myös Charta 77:n toiminnan kehittämistä koskevissa keskusteluissa. Hän toi oman näkemyksensä esiin keväällä 1978 Hájekille ja Hejďánekille osoittamissa poleemisissa kirjeissä. Hän syytti Hájekia ja muita Charta 77:n allekirjoittaneita uudistuspolitiikkaa Prahan kevään aikana tukeneita kommunisteja siitä, että he pyrkivät Charta 77:n kautta luomaan keskusteluyhteyttä KSČ:n johtoon päästäkseen takaisin poliittisiin asemiin.³⁴ Tesařin mielestä Charta 77:n toimintatavat olivat vanhentuneita ja sen olisi pitänyt ottaa mallia Puolan ihmis-

oikeusliikkeiden toiminnasta. Tšekkoslovakian lakeja ei voinut käyttää liikkeen toiminnan perustana, koska ne toimivat ainoastaan ”puolueen politiikan instrumentina”. Opposition tuli toiminnallaan pyrkiä painostamaan hallintoa muuttamaan lainsäädäntöä siten, että opposition lailliset toimintaedellytykset olisivat parantuneet. Tesařin mukaan laillisen liikkumatilan kasvaminen olisi johtanut vähitellen ”totalitaarisen diktatuurin voittamiseen ja kansalaisyhteiskunnan kehittämiseen”.³⁵

Tesař oli jo kesällä 1977 tehnyt radikaalien tukeman aloitteen poliittisista syistä vainotuiksi joutuneiden kansalaisten etuja ajavan organisaation perustamisesta. Tuolloin aloite sai maltillisempien allekirjoittajien joukossa ristiriitaisen vastaanoton. Asia jäi kuitenkin elämään, ja kun Havel, sähköasentaja Jaroslav Kukal ja näyttelijä Pavel Landovský vangittiin muutamaksi viikoksi tammikuussa 1978, perustivat Charta 77:n aktiivit komitean heitä puolustamaan. On arvioitu, että juuri aktiivinen puuttuminen asiaan vaikutti siihen, että vangitut vapautettiin nopeasti. Havelin mukaan komitean toiminnalle piti saada jatkoa, koska siitä voisi kehittyä ”uusi metodi arbitraarisen vallankäytön vastustamiseksi”.³⁶

Huhtikuussa 1978 perustettiin komitea puolustamaan epäoikeudenmukaisesti syytettyjä tai vainottuja [*Výbor na obranu nespřavedlivě stíbaných, VONS*].³⁷ Sen toimintajatuksena oli seurata, raportoida ja tehdä tunnetuksi oikeusjärjestelmän mielivallan uhrien tapauksia. Vuonna 1979 VONS:sta tuli myös kansainvälisen ihmisoikeusjärjestöjen liiton jäsen.³⁸

VONS:n perustajajäsenenä oli 17 Charta 77:n allekirjoittajaa. VONS oli onnistunut kompromissi, ja sitä voidaan pitää yhtenä positiivisena askeleena Charta 77:n sisällä käydyssä keskustelussa. Organisatorisesti VONS oli itsenäinen, vaikka sillä olikin hyvin läheinen kontakti Charta 77:n kanssa. Tässä mielessä VONS erosi Tesařin alkupe räisestä ehdotuksesta, mutta organisaation itsenäisyys oli ratkaisu, jonka myös maltillisimmat allekirjoittajat saattoivat hyväksyä. VONS perustaminen oli vastaus myös radikaalimpien allekirjoittajien vaatimuksiin,

joissa peräänkuulutettiin Charta 77:n toiminnan aktivoitumista.

Merkittävä askel uusien toimintamallien eteen otettiin lähes heti VONS:n perustamisen jälkeen toukokuussa 1978, kun Václav Benda toimitti esseensä *Paralelní polis* Charta 77:n allekirjoittajien luettavaksi. Benda pyrki etsimään konkreettisia, mutta kaikkien hyväksymiä ratkaisumalleja, Charta 77:n toiminnan kehittämiseksi.

Bendan mielestä Charta 77:n toimintaa ohjaisivat jatkossakin julistuksessa ja erityisesti maltillisten korostamat moraaliset aspektit, ja toiminnan keskeisenä osana pysyisivät kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat kysymykset. Hän piti moraalista asennetta merkittävänä Charta 77:n allekirjoittajia yhdistävänä tekijänä, mutta ilman konkreettisia toimia kuitenkin riittämättömänä. Moraalinen elementti toimisi käyttövoimana sille dynamiikalle, jonka avulla Charta 77:n toimintaa konkreettisesti kehitettiin. Hänen ratkaisunsa oli erilaisten paralleelirakenteiden kehittäminen ja pyrkimys vaikuttaa olemassa oleviin valtion virallisiin rakenteisiin pyrkimällä ”inhimillistämään” niitä.³⁹

Vaikka Benda kannatti Charta 77:n toiminnan aktivoimista, hän katsoi, että avoin konfrontaatio valtion hallinnon kanssa tuli kuitenkin välttää. Charta 77:n toiminnan turvaaminen onnistuisi vain tekemällä kompromisseja ja etenemällä maltillisesti. Bendan mukaan lait palvelivat KSČ:n poliittisia tavoitteita, ja ne olivat epämääräisesti muotoiltuja ja siten hyvin tulkinnanvaraisia. Hänen mielestään laeissa olevia puutteita tulisi käyttää hyväkseen ”testaamalla” niissä asetettuja rajoja – ”kaikki se on sallittua, mikä ei ole nimenomaan kiellettyä”.⁴⁰

Charta 77:n tulisi tukea jo olemassa olevien paralleelirakenteiden, kuten *samizdat*-tuotannon⁴¹ ja riippumattoman tiedonvälityksen kehittämistä.⁴² Oli tärkeää luoda edellytykset myös poliittisten paralleelirakenteiden muotoutumiselle. Kansainvälisiä suhteita kehittämällä Tšekkoslovakian kansalais- ja ihmisoikeusrikkomukset tulisivat tietoon myös maan rajojen ulkopuolella, ja samalla julkisuus suojaisi Charta 77:n alle-

kirjoittajia hallinnon repressiivisiltä toimilta. Lisäksi Charta 77 voisi etsiä erilaisia yhteistyömalleja Itä-Euroopan muissa maissa toimivien riippumattomien kansalaisjärjestöjen kanssa.⁴³

Bendan ajatus otettiin verrattain hyvin vastaan allekirjoittajien joukossa. Vain noin kaksi kuukautta sen jälkeen, kun Benda tekstin kopio oli kiertänyt useiden Charta 77:n allekirjoittajien luettavana, laadittiin asiakirja, jossa paralleelirakenteiden aktiivinen kehittäminen nostettiin agendalle.⁴⁴ Vaikka Charta 77:n toiminnan kehittämistä kannatettiin laajalti, ei ole ihme, että Bendan uusi toimintasuunnitelma herätti myös jonkin verran vastustusta joidenkin maltillisimpien allekirjoittajien keskuudessa. Vaurauksellisinta kantaa edustivat esim. kirjailija Ludvík Vaculík ja toimittaja-politologi Petr Pithart. Epäiltiin olivatko Charta 77:n

27. Jan Patočka (1990a) 'O povinnosti bránit se proti bezpráví', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, s. 33.

28. Jan Patočka (1990b) 'Co můžeme očekávat od Charty 77?', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 40.

29. Patočka (1990a) 33.

30. Skilling (1981) 42.

31. Skilling (1981) 70.

32. H. Gordon Skilling (1989) *Samizdat and an independent society in Central and Eastern Europe*, Oxford: Macmillan, 50.

33. Skilling (1981) 70.

34. Vilém Prečan (1994) 'K současné situaci Charty 77 (I)', teoksessa Milan Drápala (toim.) *V kradeném čase – Vyběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*, Brno, 191.

35. Skilling (1981) 72–73.

36. Skilling (1981) 118–119.

37. Tšekin kielen adjektiivi *stíhaný* tarkoittaa sekä syytettyä että vainottua.

38. Skilling (1989) 46.

39. Václav Benda (1990): 'Paralelní polis'. Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*. Bratislava, 44–50.

40. Benda (1990) 46.

41. *Samizdatilla* viitataan sosialistisissa maissa virallisen kustannustoiminnan ulkopuolella tuotettuihin materiaaleihin. Tuotantoa ja levitetystä organisoivat pääasiassa toisinajattelijat ja emigrantit.

42. Benda (1990) 47–50.

43. Benda (1990) 48–49.

44. Podněty skupiny signatářů pro další práci Charty (kesäkuu 1978). Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 51–52.

työn vaatimat uhraukset (esim. vangitsemiset tai salaisen poliisin varjostamaksi joutuminen) suhteessa sen toiminnan avulla saavutettujen tulosten kanssa.⁴⁵ Charta 77:n väitettiin muuttuneen ”ghetoksi”, ”[k]un kourallinen intoilijoita ... radikaaleja otti hoitaakseen tehtävän, jonka piti olla yhteinen.” Tämän myötä myös ”pieni toivo päästä rakentamaan dialogiin vallanpitäjien kanssa ... alkoi ... haihtua[.]”⁴⁶

Kritiikkiin reagoi erityisesti Havel. Hänen käsityksensä mukaan Charta 77:n ensisijaisena tehtävänä oli puolustaa kansalais- ja ihmisoikeuksien toteutumista Tšekkoslovakiassa. Havel ei hyväksynyt käsitystä siitä, että aktiivien toiminta mahdollisesti alentaisi valtion kynnystä käyttä repressiivisiä toimenpiteitä politiikkansa jatkeena. Havelin mukaan valtion hallinto toimi kuitenkin arbitraarisesti. Charta 77:n aktiivien valinta sisälsi riskin joutua vangituksi, mutta jokainen oli vapaa tekemään itse omat valintansa. ”[M]eistä tuli toisinajatteliijoita”, koska ”teimme yksinkertaisesti tiettyjä asioita, joita meidän tuli tehdä [ja] joiden tekeminen tuntui oikealta”.⁴⁷ Havel toi esiin, ettei kaikista Charta 77:n tekemistä päätöksistä voitu neuvotella laajan passiivisten allekirjoittajien joukon kanssa, vaan puheenjohtajat joutuvat tekemään ratkaisunsa joko itsenäisesti tai konsultoimalla joidenkin allekirjoittajien kanssa. Havel painotti, että kaikissa tapauksissa pyrittiin noudattamaan Charta 77:n julistuksen henkeä, jonka kaikki allekirjoittaneet olivat hyväksyneet.⁴⁸

Vaikka keskustelua Charta 77:n toimintatavoista ja tavoitteista käytiin jollakin tasolla käytännössä liikkeen koko olemassaolon ajan, vakiintui liike kuitenkin pitkäksi aikaa seuraamaan kesällä 1978 syntyneiden kompromissien seurauksena syntynyttä linjaa. Merkittävin syy Charta 77:n toimintatapojen vakiintumiseen oli se, että suurin osa aktiivisesti keskustelua eteenpäin vieneistä Charta 77:n aktiiveista vangittiin useiksi vuosiksi keväällä 1979.

Hallinnon vastatoimet

Tšekkoslovakian johto käytti huomattavan paljon voimavaroja pyrkiessään tukahdut-

tamaan Charta 77:n toiminnan. Tähän oli Tšekkoslovakian lähihistoriaan perehtyneen historioitsijan Vladimir V. Kusinin mukaan kolme syytä. Ensimmäiseksi, oppositiotoimijoiden aktiivisuus oli lisääntynyt merkittävästi vuodesta 1975 lähtien. Toiseksi, Charta 77:n allekirjoittajien määrä oli huomattavan suuri. Kolmanneksi, hallinto tulkitsee Charta 77:n olevan alku oppositioliikkeen syntymiselle.⁴⁹ Samaa kieltä puhuu myös sisäministeri Jaromir Obzinan lausunto, jonka mukaan Charta 77 oli ”opposition parhaiden aivojen” taitavasti laatima julistus, jonka julkaiseminen olisi saattanut olla suuri riski. Hän näki Charta 77:n liikkeenä, joka olisi voinut saada kansalta merkittävän suuren tuen taakseen, sillä hänen mukaansa jopa pari miljoonaa kansalaista olisi voinut olla potentiaalisia Charta 77:n allekirjoittajia.⁵⁰

Heti Charta 77:n julistuksen laatimisen jälkeen aloitettiin mittavat vastatoimet. Vastapropagandakampanja käynnistyi 12.1.1977, kun puolueen äänitorvena toimineessa *Rudé právo*ssa julkaistiin ensimmäinen liikkeen vastainen artikkeli. Charta 77 kuvattiin kapitalistisesta maailmasta johdetun sosialisminvastaisen oppositiotoiminnan tuotteeksi, jonka edustajat ”ovat valmiita lainaamaan nimeään vaikka pirulle”.⁵¹ Tšekkoslovakian johto tulkitsee (halusi tulkita) alusta alkaen Charta 77:n olevan poliittinen, vastavallankumousta suunnittelevan oppositioliikkeen ohjelmajulistus. Vastapropagandaa levitettiin myös radiossa ja televisiossa,⁵² ja kommunistit järjestivät tehtaissa, toimistoissa, valtionhallinnon laitoksissa, kulttuuri-instituutioissa ja oppilaitoksissa propagandatilaisuuksia.⁵³

Kommunistit pyrkivät vahvistamaan oppositiota kohtaan harjoittamansa politiikan legitimitettiin älymystön ja kulttuurin edustajien tuen avulla. Siksi Kansallisteatterissa järjestettiin 28.1.1977 tapahtuma, johon oli kutsuttu joukko kulttuurielämän edustajia ja korkeassa asemassa olevia poliitikkoja. Tilaisuuden päätteeksi esiteltiin useiden Tšekkoslovakian kulttuurialojen kattojärjestöjen nimissä laadittu, sittemmin *antichartana* tunnettu, julistus, jossa Charta 77 epäsuorasti tuomittiin.

Propagandakampanjan ohessa maan johto aloitti Charta 77:n allekirjoittajia vastaan suunnatut repressiiviset toimenpiteet. Niiden tavoitteena oli eristää Charta 77 yhteiskunnasta, ettei sen allekirjoittaneiden määrä kasvaisi. Lisäksi pyrittiin vaikeuttamaan sekä Charta 77:n allekirjoittajien välistä yhteydenpitoa että heidän kontaktejaan ulkomaille.⁵⁴ Allekirjoittajia ja monia liikkeeseen yhteydessä olleita henkilöitä tuomittiin myös vankeusrangaistuksiin. Esimerkiksi Havel pidätettiin tammikuun 14. päivänä 1977 jo aiemmin aloitettujen kuulustelun päätteeksi. Häntä pidettiin vangittuna ilman oikeudenkäyntiä toukokuuhun asti. Propagandakampanja, repressiiviset toimet ja oikeudenkäynnit eivät kuitenkaan heikentäneet merkittävästi Charta 77:n toimintaa 1977–78, vaan pikemminkin toivat sille julkisuutta.

Toukokuussa 1979 pidätettiin 16 VONS:n ja Charta 77:n aktiivia kuulusteluja varten. Heitä syytettiin tasavaltaa vastaan suunnatusta kumouksellisesta toiminnasta, mikä oli varsin yleinen rikos poliittisluonteisten oikeudenkäyntien yhteydessä. Maan johdon näkemyksen mukaan syytetyt edustivat laitonta järjestöä, joka levitti valheellista tietoa Tšekkoslovakian valtiojärjestyksestä ja valtion elimistä sekä kotimaassa että ulkomailta herättääkseen epäluottamusta niitä kohtaan.

Todisteet syytettyjä vastaan olivat hataria, sillä VONS:n toiminta oli täysin Tšekkoslovakian lakien ja kansainvälisten poliittisia ja kansalaisoikeuksia koskevien sopimuksien mukaista. Uhl sanoikin oikeudenkäynnissä, ”ettei hän tunne tarvetta puolustukselle eikä tunnusta niin sanottua ’syytettä’ lailliseksi – – [ja että] koko prosessi on ilmeinen hyökkäys Charta 77 -liikettä vastaan.” Kaksi päivää kestäneen oikeudenkäynnin päätteeksi tuomioistuin julisti kaikkien syytettyinä olleiden syyllistyneen heitä vastaan esitettyihin syytöksiin. Kovimmat tuomiot saivat itseään voimakkaasti puolustanut Uhl, joka tuomittiin viiden vuoden ja Havel, joka tuomittiin vankeuteen neljän ja puolen vuoden vankeusrangaistukseen.⁵⁵

Oikeudenkäyntiä pidettiin yleisesti epäoikeudenmukaisena, ja se herätti verrattain

paljon vastustusta. Protestoinnilla oli varsin vähän vaikutusta Tšekkoslovakian hallintoon. Ulkomailta tullut kritiikki jätettiin käytännössä täysin huomioitta, vaikka erityisesti Länsi-Euroopan kommunistipuolueiden voimakas kritiikki vaikuttaa yllättäneen KSČ:n johdon. Tästä ilmenee salaisesta raportista, johon oli koottu useiden Euroopan maiden vasemmistolaisten puolueiden esittämää kritiikkiä. Erityisen pettyneitä Tšekkoslovakian kommunistit olivat siihen, että juuri vasemmistolaiset puolueet olivat ”ensivuilun” soittajia läntisen Euroopan maissa ja pyrkivät Tšekkoslovakiaa kritisoidulla kohentamaan omaa julkista kuvaansa.⁵⁶

Mittavista repressiivisistä toimenpiteistä huolimatta maan johto ei onnistunut pyrkimyksessään demobilisoida Charta 77:n ympärille kehittyntä toimintaa. Avainhenkilöiden pitkät vankilatuomiot heijastuivat kuitenkin selvästi liikkeiden toiminnan aktiivisuuteen. Lisäksi tähän vaikutti Puolassa syksyllä 1980 alkanut Solidaarisuus-liik-

45. Ludvík Vaculík (1990) 'Poznámky o statečnosti', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 52–54.

46. Petr Pithart (1990) 'Bedra některých', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Rozmluvy, 209.

47. Václav Havel (1990d) 'Polemika s Vaculíkovým fejetonem "Poznámky o statečnosti"', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 57.

48. Václav Havel (1990e) 'Milý Pane Pitharte'. Teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*. Rozmluvy, 215.

49. Kusin (1978) 311.

50. Skilling (1981) 51.

51. Ztroskotanci a samozvanci (1990): (Päivätty 12.1. 1977), teoksessa Vilém Prečan, (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 24–25.

52. Skilling (1981) 130.

53. Renner (1989) *A History of Czechoslovakia since 1945*, London: Routledge, 139.

54. Skilling (1981) 135–138.

55. Podrobná situační zpráva z prvního dne hlavního líčení ve věci šesti obžalovaných signatářů Charty 77 a členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, *Infoch 2*, Mimořádné číslo (říjen), 2–3.

56. Ohlasy na soud s antisocialistickými živly v komunistických a dělnických stranách kapitalistického světa. OMP –. Lorenc 23.11.1979.

keen ympärille keskittynyt oppositiovoimien nopea vahvistuminen, joka osaltaan vahvisti Tšekkoslovakian johdon tiukan oppositionvastaisen politiikan jatkumista.⁵⁷ Puolan kriisin aikana Tšekkosloviassa pidätettiin jälleen useita Charta 77:n allekirjoittajia, joista osa tuomittiin pitkiin vankeusrangaistuksiin. Lisäksi oppositioaktiiveja painostettiin emigroitumaan maasta.⁵⁸

Kansalaisuuden palauttaminen

Kun tarkastellaan Charta 77:n ei-poliittisen politiikan ja Tšekkoslovakian hallinnon konfliktia, tarkastellaan oikeastaan myös kansalaisyhteiskunnan ja totalitaristisen järjestelmän välistä konfliktia. Tšekkoslovakian vuosina 1975–76 hyväksymät kansainväliset kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat sopimukset loivat kuitenkin uuden pohjan Charta 77 -tyyppisen, ei-poliittisen ”perinteisen kansalaisjärjestön” toiminnalle. Historiantutkija professori Tony Judt kirjoittaa kansalais- ja ihmisoikeuksien kuuluvan peruuttamattomasti jokaiselle yksilölle, huolimatta siitä, että niitä voidaan käyttää väärin tai ne voidaan jättää huomiotta. Tästä näkökulmasta katsottuna jokaiselle yksilölle kuuluvat perusoikeudet de-totalisoivat.⁵⁹ Ajatus kansalaisaktiivisuudesta (oikeuksien käyttö), jolla pyritään ei-poliittisin keinoin vaikuttamaan ympäröivään yhteiskuntaan (oikeuksien käytön kunnioittaminen tai de-totalisoiminen), on kansalaisyhteiskunnan toimintaa, ja tästä näkökulmasta katsottuna Charta 77 oli kansalaisyhteiskuntaan kuuluva kansalais- ja ihmisoikeuksiin keskittynyt kansalaisjärjestö.

Totalitaristisen järjestelmän tavoitteena on yksikertaisuudessaan kontrolloida yhteiskuntaa. Johdon voimakas reagoiminen Charta 77:n toimintaa kohtaan olikin siis järjestelmän luonteen vuoksi hyvin loogista. Totalitaristinen järjestelmä kokee ”väistämättä kaikki yritykset elää totuudessa uhaksi itselleen ja poliittiseksi *par excellence*”, koska nämä ”elämän todelliset päämäärät ylittävät niille, systeemin tavoitteita silmällä pitäen, asetetut rajat”.⁶⁰ Koska totalitaristisen järjestelmän näkökulmasta virallisten rakenteiden ulkopuolella tapahtuva toiminta on normien rikkomista, muuttuu

ei-poliittinen kansalaisaloite poliittiseksi ja ajattelu toisinajatteluksi. Totalitaristisessa järjestelmässä ihminen kohtaa järjestelmän yhteiskunnallisesta elämästä vieraantuneena ”atomina” – osana massaa. Totalitaristisessa järjestelmässä elävä yhteiskunnalliseen toimintaan kiinnostuksensa menettänyt atomisoitunut ihminen voidaan käsittää ”vapaa” yhteiskunnassa elävän kansalaisen antiteesinä.⁶¹ Yksi Charta 77:n keskeinen tavoite oli juuri aktiivisen kansalaistoiminnan mahdollisuuksien kehittäminen.

1970-luvulle tultaessa kommunistinen ideologia ihanteet olivat alkaneet taipua pragmaattisen reaaliosialismin edessä. Ihmisten ei tarvinnut uskoa ideologiaan vaan ainoastaan toimia järjestelmässä hyväksytyjen käyttäytymissääntöjen mukaan. Noudattamalla käyttäytymissääntöjä ihmiset legitimoivat järjestelmän toiminnan ja adaptoituvat siihen. Hyväksymällä järjestelmän ihmiset ”vahvistavat, täydentävät, rakentavat systeemiä ja ovat itse osa sitä”. Tätä atomisoitumiseen johtavaa adaptoitumista Havel kutsuu valheessa elämiseksi.⁶²

Valheessa elämisen vastakohtaksi Havel esitti totuudessa elämisen. Jos valheessa elävä, atomisoitunut ihminen (”asukas”), on ”vapaan” yhteiskunnan ihmisen (kansalainen) antiteesi – tai ainakin jonkinlainen pseudokansalainen, voidaan totuudessa eläminen käsittää yksilöstä lähtöisin olevana omaehtoisena yrityksenä palauttaa kansalaisuus. Havel kuvaa tätä valinnan kautta tapahtuvaa siirtymää usein siteeratusta esimerkissään vihanneskauppiaasta, joka ripustaa päivittäin kauppansa ikkunaan kyltin, jossa lukee ”kaikkien maiden proletaarit, yhdistykää”. Ripustamalla kyltin vihanneskauppias noudattaa järjestelmän sääntöjä ja mukautuu siihen. Jos vihanneskauppias jonakin päivänä lopettaa kyltin ripustamisen ja alkaa toimia omien valintojensa mukaan, hänen ”kapinointinsa on yritys elää totuudessa”.

Totuudessa eläminen realisoitui totalitarismin luomassa kontekstissa usealla tasolla. ”Totuudessa elämisellä’ ei ole ... ainoastaan eksistentiaalista ulottuvuutta (ihminen palaa takaisin omaan itseensä), vaan sillä on myös noettinen (paljastaa todelli-

suuden sellaisena kuin se on) ja moraalinen ulottuvuus (olla esimerkkinä muille). Lisäksi totuudessa elämisellä on myös selvästi havaittava poliittinen ulottuvuus.⁶³ Jokaisella virallisten rakenteiden ulkopuolisella teolla oli totalitaarisessa järjestelmässä myös poliittinen ulottuvuus. Tämän lisäksi myös merkityksettömiltä vaikuttavat henkilökohtaiset valinnat (esim. pukeutuminen, elämäntyyli, ystäväpiiri, uskonto ym.) saatiin tulkita poliittisesti – yksilön negatiivisena suhtautumisena hallintoa kohtaan.⁶⁴

Koska totalitaristinen järjestelmä ei hyväksynyt normista poikkeamista, ajautui kansalaisten aktiivinen toiminta virallisen yhteiskunnallisen elämän ulkopuolelle. Toiminta kanavoitui erilaisiin paralleelirakenteisiin,⁶⁵ jotka olivat ”totuudessa elämisen” selkeimmin jäsenyntyneitä ilmenemismuotoja.⁶⁶ Paralleelirakenteiden kehittämisen tavoitteena oli ulottaa totuudessa elämisen vaikutus mahdollisimman monelle yhteiskunnallisen elämän osa-alueelle ja näin heikentää totalitaristisen järjestelmän totaalisuutta.⁶⁷ Charta 77:n ja sen kaltaiset liikkeet syntyivät ja vaikuttivat *esi-poliittisella* (předpolitický) alueella, jossa ”elämän todelliset päämäärät” eli totuudessa eläminen joutui vastakkain ”totalitaristisen järjestelmän vaatimusten” eli valheessa elämisen kanssa.⁶⁸

Havelin esi-poliittisen alueen käsite on hyvin lähellä modernia kansalaisyhteiskunta-ajattelua. Kansalaisyhteiskunta käsittää juuri eräänlaisena esi-poliittisena alueena, jossa kansalaiset pyrkivät vaikuttamaan valtion eli poliittisen yhteiskunnan toimintaan. Esi-poliittinen alue eroaa kuitenkin merkittävästi demokraattisessa järjestelmässä toimivasta kansalaisyhteiskunnasta. Demokraattisessa yhteiskunnassa valtio suojaa kansalaisyhteiskuntaa, joka antaa kansalaisten tavoitteille institutionalisoituneen muodon ja poliittisen ulottuvuuden. Totalitaristisessa järjestelmässä kansalaisyhteiskunnassa (esi-poliittisella alueella) artikuloituvat kansalaisten tavoitteet (totuudessa eläminen) ajautuvat konfliktiin valtion hallinnon (valheessa elämisen) kanssa ja kansalaisyhteiskunta joutuu puolustamaan itseään valtiota vastaan.

Jos totalitaristisessa järjestelmässä valheessa elävän, atomisoituneen ihmisen, ”asukkaan” käsitetään olevan ”vapaan” yhteiskunnan kansalaisen antiteesi ja totuudessa elämisen katsotaan olevan omaehtoinen yritys palauttaa kansalaisuus, voidaan analogisesti ajatella, että totalitaristisessa viitekehyksessä toimiva rajoitettu kansalaisyhteiskunta on ”vapaassa”, demokraattisessa yhteiskunnassa toimivan kansalaisyhteiskunnan antiteesi ja paralleelirakenteiden kehittämisen olevan omaehtoinen yritys palauttaa kansalaisyhteiskunta (onhan kansalaisyhteiskunta dynaaminen, kansalaisten aktiivisesta toiminnasta rakentuva kokonaisuus, jonka toiminta on suorassa suhteessa kansalaisten toimintaan).

Kohti vallankumousta

Ensimmäisen kymmenen toimintavuotensa aikana Charta 77 oli hyvin pitkälti nojannut ensimmäisessä julistuksessa ja sitä seuranneissa sisäisissä keskusteluissa syntyneisiin toimintatapoihin ja tavoitteisiin. Vuosien aikana Charta 77 dokumenteissa käsitelty aihepiiri laajentui; se siirtyi asteittain kansalais- ja ihmisoikeuksista, muiden yh-

57. Andrzej Korbonami (1984) 'Soviet policy towards Poland', teoksessa Sarah Meiklejohn Terry (toim.) *Soviet policy in Eastern Europe*, New Haven and London: Yale University Press, 81.

58. Renner (1989) 141–143.

59. Tony Judt (1988) 'The dilemmas of dissidence: The politics of opposition in East-Central Europe', *East European Politics and Societies* 2, 192.

60. Václav Havel (1990f) 'Moc bezmocných', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Rozmluvy, 81.

61. Carl J. Friedrich & Zbigniew K. Brzezinski (1965) *Totalitarian dictatorship and autocracy*, New York, Washington and London, 281.

62. Havel (1990f) 57–64.

63. Havel (1990f) 73.

64. Radim Marada (1997) 'Civil society: Adventures of concept before and after 1989', *Czech Sociological Review* 5, 7.

65. Robin H. E. Shepherd (2000) *Czechoslovakia: the velvet revolution and beyond*, London: Macmillan Press: Palgrave, 44.

66. Havel (1990f) 114.

67. Václav Benda (1988a) 'Parallel polis, or an independent society in Central and Eastern Europe: An inquiry', *Social Research* 55, 218–219.

68. Havel (1990f) 81.

teiskunnallisten ongelmien (esim. sosiaaliset ongelmat tai ympäristökysymykset) kautta poliittisen järjestelmän muuttamista koskeviin kysymyksiin.⁶⁹ Vaikka Charta 77 vielä toimintansa kymmenvuotispäivän yhteydessä julkaistuissa dokumenteissa nojautui selvästi vakiintuneisiin toimintatapoihin ja niiden säilyttämiseen, käy niistä kuitenkin ilmi, että muutospainee toiminnan kehittämiseksi olivat kasvaneet.⁷⁰

Muutos Charta 77:n toiminnassa tulee selvästi esiin esimerkiksi sen suurelle yleisölle tammikuussa 1987 osoittamassa vetoomuksessa. Charta 77 esiintyi aiempaa radikaalimpana ja esitti konkreettisia toimenpiteitä. Dokumentin teemana oli Tšekkoslovakian demokratisoituminen. Siinä korostettiin, ettei yhteiskunnallisten asioiden käsittely ollut valtion hallinnon yksioikeus vaan kansalaisilla oli oikeus pyrkiä vaikuttamaan hallinnon politiikkaan. Muutos kohti demokratiaa olisi mahdollinen ainoastaan ihmisten aktivoitumisen (kansalaisuuden palauttamisen) kautta, sillä ”ilman kansalaisia demokratiaa ei ole eikä tule milloinkaan olemaankaan”.⁷¹

Samanaikaisesti suurelle yleisölle osoittamansa dokumentin kanssa Charta 77 osoitti allekirjoittajilleen avoimen kirjeen, jossa paneuduttiin liikkeen omaan toimintaan koskeviin kysymyksiin. Charta 77:n historia oli ollut ”oman identiteetin etsintää”, mutta 1980-luvun puolivälin jälkeen kysymys Charta 77:n luonteesta oli jälleen aktivoitunut: pitäisikö liikkeen toiminnan politisoitua yhä enemmän vai palata takaisin päin alkuperäiseen toimintasuunnitelmaan? Kirjeessä tuotiin esille Charta 77:n organisoitumista koskeva ehdotus, joka koski vanhaa ongelmaa siitä, että vain pieni joukko allekirjoittajista osallistui aktiivisesti liikkeen toimintaan. Erityisen tärkeänä pidettiin sitä, että nuoret saataisiin liittymään aktiiviseen ytimeen. Kirjeessä esitetyn ehdotuksen pohjalta perustettiin Charta 77:n foorumi, joka oli kaikille allekirjoittajille avoin kanava vaikuttaa Charta 77:n toimintaan.⁷² Toteutuneissa foorumeissa käsiteltiin mm. ekologisia ongelmia ja suunniteltiin mielenosoituksen järjestämistä ihmisoikeuksien päivänä 10. joulukuuta.⁷³

1980-luvun puolivälin jälkeen oli selvää, että Charta 77:n politisoituminen alkoi olla väistämätön realiteetti. Tšekkoslovakian johto oli alusta asti mieltänyt Charta 77:n poliittiseksi oppositioliikkeeksi. Mutta erityisesti foorumeiden aloittamisen jälkeen Charta 77:stä oli tullut entistä vakavammin otettava uhka KSČ:lle. Toukokuussa 1988 julkaistussa tiedotteessa tuodaan esiin, että Charta 77 oli ”antisosialistisen voimien” aktivoitumisen pääorganisaattori, joka oli ”viime aikoina” orientoitunut erityisesti poliittisen oppositioliikkeen muodostamiseen.⁷⁴ Charta 77 oli tunnetuin Tšekkosloviassa toimineista riippumattomista liikkeistä, minä vuoksi sekä koti- että ulkomainen suuri yleisö piti sitä poliittisena oppositioliikkeenä. Tähän vaikutti erityisesti se, että ulkomaiset poliitikot, liikkeet, lehdistö ym. pitivät Charta 77:n edustajia Tšekkoslovakian hallinnon edustajille vaihtoehtoisina poliittisina neuvottelukumppaneina.⁷⁵

Charta 77:n roolia yhteiskunnallisena toimijana oli tarkoitettu pohtia 17. tammikuuta 1988 järjestettäväksi suunnitellussa Charta 77 -foorumissa. Vaikka turvallisuuspoliisin joukot keskeyttivät foorumin ja pidättivät joukon siihen osallistuneita, osoittautui foorumi oppositiotoiminnan kehittymisen kannalta mielenkiintoiseksi. Foorumin teemana oli Charta 77:n ja muiden riippumattomien liikkeiden mahdollisuudet vaikuttaa poliittiseen tilanteeseen tai järjestelmän muutokseen Tšekkosloviassa. Foorumin keskeyttämisen vuoksi Václav Benda, Ladislav Hejdránekia ja Jaroslav Šabataa pyydettiin tekemään aiheesta kirjalliset alustukset, joiden pohjalta keskustelua voitaisiin jatkaa. Alustuksissa näkyivät jälleen ne tendenssit, jotka olivat muodostuneet Charta 77:n toiminnasta ensimmäisten vuosien aikana käytyjen keskustelujen aikana.

Benda vastusti jyrkästi Charta 77:n muuttamista poliittiseksi liikkeeksi, koska se olisi ollut liikkeen identiteetin vastaista ja olisi saattanut johtaa koko liikkeen hajoamiseen. Kuten jo Charta 77:n alkuvuosinakin, hän kannatti sitä, että Charta 77 voi toimia kaikenlaisten riippumattomien liikkeiden alullepanijana ja tukijana.⁷⁶

Charta 77:n toiminnan alkuvuosina mal-

tillista ei-poliittista tendenssiä edustanut Hejdánek toi selvästi esiin, että nykyinen yhteiskunnallinen tilanne vaatii, epäonnistumisen ”riskinkin uhalla”, kaikkien mahdollisten yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinojen kokeilemista. Erityisen tärkeää olisi tukea riippumattomien ryhmien muodostamista ja toimintaa, sillä ”yhteiskunnan vapaan elämän uudistaminen” rajoittaisi valtion kontrollia yhteiskunnan toiminnasta.⁷⁷

Šabatan kannanotto mukaili Hejdánekin linjoja. Hänen mukaansa ”aika oli kypsä” kaikelle yhteiskunnalliselle keskustelulle, ja olisi tärkeää perustaa kaikille poliittisille suuntauksille avoimia keskustelufoorumia, jotka voisivat toimia kasvualustana varsinaisille poliittisille oppositioliikkeille. Poliittisen oppositio toiminnan aloittaminen oli Šabatan mukaan välttämätöntä, sillä ”tie voittoon ei kulje byrokraattisen järjestelmän liberalisoinnin vaan sen demokraattisen kumoamisen kautta.”⁷⁸

Lopullinen päätös uuden poliittisesti orientoituneen liikkeen perustamisesta Charta 77:n rinnalle tehtiin kolmannen foorumin tuloksena. Organisatorisesti Charta 77:n ulkopuolelle suunnitellun liikkeen perustamista voidaan pitää samankaltaisena kompromissiratkaisuna kuin VONS:n perustaminen vajaat kymmenen vuotta aiemmin. Kaikista kolmesta em. alustuksesta tuli esiin yhteisenä piirteenä se, että riippumattoman, poliittisluonteisenkin kansalaistoiminnan tukemista pidettiin ensiarvoisen tärkeänä. Uuden liikkeen ansioista Charta 77:n allekirjoittajat voisivat asettaa toiminnalleen suoria poliittisia tavoitteita, mikä olisi vastaus sekä Charta 77:n sisältä että ulkopuolelta tulleisiin politisoitumispainaisiin.

Valmistelut uuden poliittisen oppositio liikkeen perustamiseksi aloitettiin pian foorumin jälkeen. Liikkeen nimeksi piti alun perin tulla ”Yhteisö demokratian puolesta” (*Společenství pro demokracii*), mutta perustamisjulistusta valmisteltaessa liikkeen nimeksi vakiintui ”Liike kansalaisvapauden puolesta” (*Hnutí za občanskou svobodu*). Liikkeen pääorganisaattorina toimi jo 1970-luvun alussa oppositio toimintaan osallistunut ja Charta 77:n radikaalimpaa siipeä edustanut Rudolf Battěk. Pitkällisten neu-

vottelujen jälkeen onnistuttiin laatimaan kaikkia osapuolia tyydyttävä käsikirjoitus, joka hyväksyttiin syyskuun lopussa.⁷⁹

”Demokratiaa kaikille” (*Demokracii pro všechny*) -nimetyssä perustamisjulistuksessaan HOS asettui voimakkaasti Tšekkoslovakian kommunistista johtoa vastaan ja syytti sitä yhteiskunnan moraalista rappiosta ja kritisoi hallinnon kyvyttömyyttä ja haluttomuutta ratkaista mitään yhteiskunnassa esiin tulleita ongelmia. HOS perusti vaatimuksensa yhteiskunnan demokratisoi-

69. Vuonna 1884 Charta 77 julkaisi ensimmäisen poliittisen järjestelmän muutosta koskevan dokumenttinsa. Seuraavana vuotena poliittista järjestelmää koskevia dokumentteja ei julkaistu yhtään, vuonna 1986 jälleen yksi, 1987 kaksi, 1988 kolme ja 1989 neljä. (Ks. Věčný rejstřík k dokumentům Charty 77 1990, 466).

70. Ks. Slovo ke spoluobčanům (1990). (Päivätty 6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 300; Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987). Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 308.

71. Slovo ke spoluobčanům (1990). (Päivätty 6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 301–303.

72. Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 308–321.

73. Jiří Suk, Jaroslav Cuhra ja František Koudelka (1999) *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*, Praha, 23 ja 26.

74. Vnitrostranická informace KSČ (květen 1988), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 176–178.

75. Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 309–310. Ennen vuotta 1987 Charta 77 dokumenteissa mainitaan ainoastaan kaksi Charta 77 edustajien tapaamista ulkomaisten delegaatioiden kanssa. Vuonna 1987 tapaamisia raportoitiin jo kuusi kappaletta, vuonna 1988 kahdeksan ja vuonna 1989 kaksi kappaletta. Ks. Věčný rejstřík k dokumentům Charty 77 (1990), teoksessa Vilém Prečan, (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 472.

76. Václav Benda (1988b) '3. Forum Charty 77', *Infocb* 11, 14.

77. Ladislav Hejdánek (1988a) 3. 'Forum Charty 77', *Infocb* 11, 7–10.

78. Jaroslav Šabata (1988) '3. Forum Charty 77', *Infocb* 11, 10–12.

79. Blanka Čisářovská (1994) 'Úvod'. Teoksessa Růžena Hlušičková & Blanka Čisářovská (toim.) *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*. Praha, 9–10.

misesta Tšekkoslovakian ensimmäisen tavallan aikaiselle demokraattiselle perinteelle. Liikkeen edustajien näkemyksen mukaan demokratia oli ainoa vaihtoehto yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi. Demokratisoitumisen edellytyksenä liike piti KSČ:n valtamonopolin purkamista, sosialistisen perustuslain muuttamista, oikeusjärjestelmän riippumattomuutta, talousuudistuksia, uskonnon vapautta, maassa elävien kansallisuuksien tasa-arvoa sekä kulttuuri- ja tiedelaitosten, tiedotusvälineiden ja ammattiyhdistysten toiminnan vapauttamista valtion kontrollin alaisuudesta. HOS vaati myös yhteiskunnan demilitarisoinnista ja erityisesti neuvostojoukkojen poistamiseen tähtäävien neuvottelujen aloittamista, mikä olisi vahvistanut Tšekkoslovakian suvereniteettia. Lisäksi julistuksessa kiinnitettiin huomiota ympäristönsuojelun laiminlyönteihin.⁸⁰

Vaikka Charta 77:n allekirjoittajat osallistuivat monien muidenkin liikkeiden toimintaan, voidaan juuri HOS:a pitää selvimmin Charta 77:n toimesta syntyneenä poliittise-

na liikkeenä ja siten myös sen poliittisena ulottuvuutena. Vuosien 1988–89 aikana Tšekkoslovakian oppositioryhmät koettivat jatkuvasti kehittää yhteistä strategioita ja siten yhdistää voimansa yhteiseksi koettua vihollista, kommunistista hallintoa, vastaan. Yritykset yhtenäisen oppositiorintaman luomiseksi jäivät kuitenkin varsin vaatimattomiksi aina vallankumoukseen alkuun asti. Vallankumouksen jo alettua 19. marraskuuta 1989 lopulta perustettiin koko oppositiorintaman yhdistänyt ”Kansalaisfoorumi” (*Občanské fórum*), johon myös Charta 77 ja HOS liittyivät ja josta tuli Tšekkoslovakian johtava poliittinen voima järjestelmän muutoksen yhteydessä. Virallisesti Charta 77:n toiminta päättyi kuitenkin vasta vuonna 1992. ■

80. Demokracii pro všechny (Manifest Hnutí za občanskou svobodu) (15.10.1988). Teoksessa Růžena Hlušičková & Blanka Císařovská (toim.) *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*. Praha, 25–30.